

OLVASÓNAPLÓ

A NYUGTALANSÁG IMPRESSZIÓMOZAIKJAI

GULYÁS JÓZSEF: *Vörös fagyöngy.*

Forum, Újvidék, 1970.

Minden bizonnyal a vajdasági magyar irodalom legfontosabb, éppen ezért legizgalmasabb kérdéseire kellene már választ adnunk, ha irodalomkritikánk egzakt következetességgel reagálna minden új eseményre: kötetekre, folyóiratokra, rádióban műsorra kerülő alkotásokra, színházi előadásokra, írói estekre... Fokozatosan mégis az a fajta kritikus magatartás vált szabályszerűvé, amely a hallgatás (és elhallgatás) szerfölött elegáns — legfőképpen pedig nagyon kényelmes — módszerével fejezi ki »mondani-valóját«. Sokszor ez valóban tudatos és számon tartott ítélezést is jelent. És ha történetileg vizsgálva azt kell is mondanunk, hogy valamikor megvolt, illetve meglehetett a maga funkciója az efféle viszonyulásnak, akkor is be kell látnunk, hogy ma már — irodalmunk megváltozott struktúrájában — semmiképpen sem hasznosítható. Egy bizonyos fejlettségi fokig nyilván kívülről nyert hajtóerők segítségével is eljuthat egy-egy irodalom, de a stagnálás bekövetkezését csak saját bázisának kiépítésével kerülheti el. Amit mostohább körülmények között elvégeztek a szerkesztők is, azt napjainkban már a kritikusoknak kellene elvégezniök, — nem buzogánnyal, hanem egészséges, építő jellegű bírálattal.

Ha visszatekintünk a vajdasági magyar irodalom utolsó évtizedére, meg kell állapítanunk, hogy a kritikusok az aktuális műbírálat tekintetében nagyon sokszor nem bizonyultak elég tárgyilagosnak, akár hiányosságok miatt, akár pedig bizonyos elsődleges csoportcélok érdekében. A mind határozottabb profilt öltő irányzatok eleve magukban hordozták az értékelési folyamat egyoldalúvá válásának (vagy túlspecializáltságának) veszélyeit, azt a súlyos következményekkel járó lekötelezettséget, amely oda vezet, hogy a kritika értékeléseit szervezeti kérdések befolyásolják, tehát külső tényezők határozzák meg (pl. az egy közös, vagy a más-más irányzathoz való tartozás).

A kérdéskör általánosabb vonatkozású boncolgatása — akár ilyen célzatú nagyobb szabású akciók formájában — segítené irodalomkritikánkat eddig hiányzó spontaneitása kialakításában, amit már automatikus reagálásokra is képessé tenné, és növelné annak lehetőségét, hogy — felismerve valós funkcióit — irodalmunkban elfoglalja tényleges helyét, betöltse szerepét. Részesévé váljon annak a még gyenge, de széles síkon mozgó szépirodalmi áramlatnak, amelynek főbb megnyilvánulásai:

1. az avantgarde (főleg a próza) és a hagyományokat ápoló irodalom egymáshoz való közeledése;
2. egy új fajta népiesség általános érvényű jelentkezése;
3. e népiesség »betörése« az avantgarde prózába.

Nem taglalni, csupán jelezni akartam itt néhány olyan problémát, amely valamivel közelebb vihetne bennünket egy lehetséges kiinduloponthez.

Gulyás József költészete nem elsősorban különös esztétikai sajátosságai, hanem sokkal inkább jellegzetes orientációi révén szolgál kitűnő adaléku irodalmunk főbb jellegzetességeinek érzékeltetéséhez. Az »irodalmi élet« periferiájára szorult alkotók tipikus problémái az ő művészetében (és életében) jelennek meg a legtisztább formában, ezért a sok irányba folytatott külső és belső harc bonyolult képlete is talán éppen az ő költészetéből és költői — emberi világából vezethető le a legnagyobb sikerrel. Ennek a képletnek azután magába kell foglalnia irodalmunk belső struktúrájának jó néhány nagyon fontos tényezőjét.

Gulyás költészetével alig foglalkozott a kritika, mint ahogy más »mágnajos alkotókra« sem fordított különösebb figyelmet.

*

A *Vörös fagyöngy* verseiből egy visszafojtott, belső nyugtalanságtól izzó, de mindenképpen csak önnön méreteiben mozgó költői erkölcsiség dacos lázadása sugárzik ki egy megmerevített világba. Gulyás nyugtalansága erős emócióktól fűtött elszánt kutatás, de az ember Gulyás jellegzetesen tanácstalan életérzésébe ágyazva. Tanácstalanságát költészetében nem egyetlenes magatartásformaként, hanem a felemelt hang bátortalan, bizonytalan csengéseként értem.

A költő eredményeinek felmérésére eddig senki sem vállalkozott, néhány recenzió azonban íródott a *Vörös fagyöngy* kapcsán. Némelyüknek érdekes sajátossága, hogy a Gulyás-költészet súlypontjának keresésekor szinte észrevétlenül átkanyarodnak a költő életének (sőt magánéletének) elemzésébe. Talán véletlennek is felfoghatnánk a hasonló megoldási módok efféle kedélyesen cinikus összetalálkozását a sarki kispadon, ha a verseknek és a recenziók által feltárt, igen sovány lényegnek az összefüggésbe hozásakor nem derülne ki, hogy a recenzenseket egyazon cél vezérelte: megtalálni valahol azt az irányadó információt, amire a versekben nem akadtak rá. Reménytelenül váló helyzetük okozója pedig az, hogy Gulyás verseinek mélyen szubjektív költői énjét (különösen ennek az ének az ítéleteit) a költői erő objektívizált minősége kérdőjelezi meg. (Ennek az objektívizált« minőségnek a megvilágítására majd később, az »aktuális versek« tárgyalásakor térek ki.) Mivel pedig a versek lényegi magva így kicsúszik a kezünk közül, recenzióíróink arra döbbennek rá, hogy ezen az úton (a versek vizsgálása útján) nem érhetnek célba. Így hát az egyszerűbb, de járhatónak látszó utat választják.

Természetesen az effajta megközelítést semmiképpen sem tarthatjuk megoldásnak: nem lehet feladatunk a költő emberi világának (»erényeinek« és »gyarlóságainak«) elemzése. Ezért a szerzők nevére való hivatkozást sem látom itt fontosnak. A vita viszont indokolt lehetne, ha figyelembe vennénk, hogy az említett munkák még ilyen vonatkozásban is alaposan félremagyarázzák Gulyást.

A verseknek ez a nem talált lényegi magva persze a maga komplett, metafizikus egységében aligha hozható fel. Részenként kell megkísérelnünk felkutatását, hogy azután — amikor már sok összetevő elemének birtokába jutottunk — újra megpróbáljuk szintetizálni, egységében látni.

*

A vajdasági líra csendesebb, tempósabb irányát követi Gulyás József költészete. Elődeit keresve mégsem a realista hagyományokat továbbfejleszteni akaró »avantgarde előtti« költőinkhez jutunk el, hanem az izmusok kora, világirodalmi rangú képviselőivel rokoníthatjuk. Ez a kapcsolat azonban nagyon áttételes, és sokszor éppen csak a külső forma megválasztásában, vagy esetleg (részben) a belső forma megkomponálásában jut kifejezésre. A tartalmat már alig érinti az a jellegzetes abszraháltsággal párosuló, dinamikusan föltre kész lázadás, amely annyira jellemző a nagy

példaképek: Becher, Brecht, Whitman, vagy még inkább Breton, Aragón, Aluárd és Apollinaire költészetére. És itt található meg Gulyás költészetének alapproblémája: tartalmában szerves egységbe olvad a freudi szabadasszociációk szövevénye a józan és világos népi bölcsességgel. Ez az egység olykor diszharmonikus kettősséggé alakul a gyengébb versekben. Ebben a széteső vers-magban rejlik Gulyás költészetének legnagyobb fogyatékosága. Nem minden esetben bomlik fel az egység, ám a gondolat automatizáltsága gyakran kikapcsol, a gondolat nem minden esetben képes kimondani önmagát az értelem ellenőrzése nélkül. Az értelem funkcionálása pedig Gulyásnál egészen más irányt szab a versnek.

A szürrealistákhoz hasonlóan a *Vörös fagyöngy* költője is azt vallja, hogy az emberiség, az ember nem érdemli meg, hogy foglalkozzanak vele, sőt ez a mélységes kiábrándultság a saját emberi világával szemben is könyörtelenségre és megvetésre készíteti. Szinte kétségbeesetten harcol az-za a fiziológiai adottságokból eredő emberi lényvel, akit el kell fogadnia, mint önmagát:

*mint valami
meleg szőrű patkány
meleg színű
és alattomos
Sajnálom
hogy megvonom magam
a madaraktól
mindentől*

(Hűde a tér)

Egy szürrealisan konkretizáló folyamat kivetítődései ezek a versek. A konkrétum realitását a tények regisztráló rögzítése támasztja alá, ugyanakkor azonban az életnek ez a pozitívista szemlélete meg is szabja e költészet gátjait. A lázadó nyugtalanság impressziómozaikjai fűződnek össze költeménnyé, de sokszor szinte önmagukban véve is kereknek és versértékűek:

*verseim vesztésre álló játszma
verseim látható dolgok látása*

Gulyás életszemlélete szintetizálás helyett az analízis részlettényeivel vitatkozik. A *Buddha* c. vers kitűnően példázza, hogy a jelenségek elleni lázadásban (vagy mellettük való kiállásban) tulajdonképpen csak a felszint mozgatja meg, a jelenségek valóságtartalmának leglényegesebb mozzanatait érintetlenül hagyja. Tehát — a valóság lényegi oldalának kidomborítása nélkül — totális ábrázolásra sem kerülhet sor. A fölsimert motívumokat kiértékeli, állást foglal velük kapcsolatban, de nem köti be őket a világ vérkeringésébe, a mába. Ezen az ábrázolási szinten leginkább az életérzés-kifejtő lírai költeményekben, vagy esetleg az erős gondolati töltésű impresszióversekben jut túl. (Ezekről majd a későbbiek folyamán többször is szó esik.)

A kimondott társadalomkritika az olyan jó versnél is megmarad az analízis szintjén, mint amilyen a *Vers a rongyról* című. Pedig ez a költemény — ritmusa erőteljes lüktetésével, hangja szenvedélyességével — már kívül van azon a »rossz akusztikájú« körön, amelyen belül még a legharányabb kiáltás is tompítottan, élevesztetten hangzott.

Gulyás költői magatartásformájának tipikus gesztusa a szigorúan egyéni erőtudat, az adys megalázhatatlanság-érzet hangsúlyozása. Ez az emberileg őszinte megnyilvánulás azonban — érdekes módon — éppen az ellentétére, egy alig egyéníthető és nagy területre kiterjedő bizonytalanság talajára épül. Az alkotói akarás (szándék) és az emberi talajtalanosság konfliktusa a versek hangnemében csúcsozódik ki. A költő bátorságát — számunkra e kötet alapjában még beláthatatlan — érzelmileg kisajátított perspektívák éltető reménye táplálja. Ez segíti Gulyást abban is, hogy a világ

(és elsősorban szűkebb társadalmi környezetében) tettei miatt felelősséget érezhessen és szavainak súlyába belefektethessen többet is annál az erőnél, amit egyelőre a magáénak érez.

Mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a minden falat átütő költői erő hiányzik a *Vörös fagyöngy* verseiből. Nem a harsogó hang hiányolása, hanem a valóság mélyrétegeiből fakadó, megfellebbezhetetlenül egyéni ítéletek követelése ez. A szavak igazsága csak akkor lehet teljes, ha egy erős egyéniség bátorságát érezzük mögöttük. Mert habár Gulyás ítéletei sokszor tévedhetetlenek, józanok és túllontúl is helyénvalóak, mégis csak félértékűek: felszíniek. És nem reflexszerűen frissek: egy kivárt állapotból szólnak hozzánk. Ez a kivárt állapot pedig — a maga kései hangulataival — nagyon is nyilvánvaló. Mivel e versekben éppen a hangulati elemek a legfőkéletesebbek, a leginkább vallomások hatásúak, eleve megvonják a költőtől gyengéi elleplezésének még a lehetőségét is. De, bár ilyen szempontból feleslegesen árulkodóak, mégis éppen ezek a hangulati elemek jelentik a kötet legerősebb pólusait, különösen koncentrált minőségükben, a tömör lírai versekben.

Továbbfolytatva a megkezdett gondolatmenetet, eljutunk a nyílt kérdésfeltevéshez: tulajdonképpen milyen minőségű is a kötet nagyszámú aktuális versének aktualitása? A kérdés részletes megválaszolása a Gulyás-versek legbonyolultabb problémáira adhatna választ.

A kötet verseinek olvasásakor azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy döntő többségük (még a szerelmes versek egy része is) a világ legújabb eseményeire való költői reagálás. Csakhogy ez a reagálás — tartalmát tekintve — nem minden elemében minősül eredetinek, határozottnak, egyénien újnak és mindenki másétól különbözőnek, vagy legalábbis gyökereiben megalapozottnak.

A *Soha forróbb lapok* c. vers azok körül való, amelyeket — mivel napjaink eseményeire válaszolnak — aktuális versnek nevezhetnék, ha nem lenne bennük objektív hatású, tehát már ismert és köztiszteletben álló véleményekből, etikai formákból eredő a kisarkosodó költői állásfoglalás. Tulajdonképpen ez a kifogás jogtalan is lehetne, ha csupán a vélemények azonosságáról vagy rokonságáról lenne szó, ám emellett Gulyás a problémák mélyebb régióiba is behatolna, az állásfoglaláson túlmenően, vagy éppen annak alátámasztására olyan összefüggéseket, rejtett vonatkozásokat is feltárna, amelyeket csak ő látna, vagy érezne tiszta formájukban. Egy általa meglelt esztétikai módszerrel és egy egyénibb világlátással mindenképpen hitelesebbé kellene »varázsolnia« állásfoglalásából kilobbanó lázadását, hogy az ne passzív lázongás, hanem dinamikus tetterekészség legyen. A pózt hordozó lázadás csöppet sem egyértelmű, és fokát számbavéve is azt látjuk, hogy hullámai igen-igen kimértek, a legkevésbé sem tűnnek veszélyesnek semmilyen irányba sem. Még a vers csúcса és a magatartásforma kiteljesedése is ezt példázza:

*Zöld hűvös szaga,
gondolom, megírom,
de újságot kellene szerezni
meleg, füstölgő újságot.*

A költő fájdalmasnak szánt, figyelmeztető sóhaja sem elég hiteles, inkább szenvedésnek, mint mély szenvedésnek a benyomását kelti.

*Soha ilyen forró levek
nem jártak kezemben.*

És itt már megfogalmazhatjuk a második kérdést: Gulyás aktuális verseinek esetében tulajdonképpen miben áll ez az előbbieken vázolt kérdés? Megkésétt reflexióknak, vagy fiókban pihentetett versekkel állunk-e szemben? A feleletet már a következő verseskötetétől várjuk.

*

A kötet sajátos hangulatú és sokszor már bántó gyakorisággal ismétlődő gesztusképei mögött az elidegenedés finom idegszálakba szőtt élménykörére figyelhetünk fel. A belőle táplálkozó reagálások mennyiség- és minőségbeli változatai kerestetik velünk a költő magatartásának alapvető okait. Sokkalta könnyebb módon vonhatnánk le következtetéseket, ha csupán Gulyás szellemi arcélinek vizsgálásából indulnánk ki komplett költői egyéniségének rajzához, ám éppen őt ismerve kell lemondanunk egy ilyen fajta megközelítésről, mert nála elsősorban az eszmei-szellemi profil a legkevésbé beszédes. Egyrészt azért, mert Gulyás költői alkatától idegen az eszmeiség, másrészt pedig Gulyás sajátos helyzete miatt, amit írásom elején már körvonalaztam.

Ám ha nem is helyezzük őket vizsgálódásunk középpontjába, néhány vonatkozásban akkor is ki kell térnünk Gulyás költészetének azokra a próbálkozásaira is, amelyek intellektuális irányba történtek. Ezek a kísérletek csupán néhány esetben hoztak jelentősebb eredményeket (*Gondolatok a versről*), a nagyszabásúnak szánt, szervezett eszmekörrel operáló versekben viszont sikertelenséggel végződtek.

Hogy Gulyás költői alkatától valóban idegen a mélyebb eszmeiség, ezt az bizonyítja leginkább, hogy nála a versharmónia csak akkor bomlik meg, ha — a költemény csodálatos impresszióinak nyomatékosítására — erőltetett, a szándékoltagságtól sem mentes gondolati elemekkel igyekszik elérni a vers eszmei megalapozását. A vasablakon átkukucskáló filozófus felidéződése rossz hatással lehet az olvasó esztétikai szenzibilitására; a vers leesése ilyen óriási erejű sorok után fokozottan negatív hatású:

*a világ végső körein kívül
lombba zárt szél s zene
forgatja levelek véreres hurkát*

*hajamba virág kigyófészek
csönddel benőve fekszem
sugárrá foszlott kardom keresztem*

(*Levél helyett*)

Habár Gulyás verselési módjára gyakran jellemző a filozofikus módor, az előbbieken jellemzett tartalmi kettősség (szabadasszociációk kontra népi bölcsesség) miatt ezt semmiképpen sem találhatjuk megokoltnak. Még akkor sem, ha a numerikus prózához közelítő műformán belül a gondolatrítmussal való sikeres operálás formailag megteremti is a filozofikus verselés lehetőségét. Mivel az a tartalommal nincs egységben, inkább felöltött póznak, mint spontán alkotásmódnak hat. (*Törések stb.*)

A vers magas szintről való leesése az olvasóban kiábrándulások sorozatához, végül pedig a költő tehetségébe vetett hitének elvesztéséhez vezet, még akkor is, ha olykor-olykor kitűnő verset is olvas tőle. A tömör, túlírátlanul megformált érzelmi-hangulati költeményekben azonban sohasem fenyegeti Gulyást a vers megtörésének ez a veszélye. A *Lehet* c. kis, filigrán verse bizonyítja a legbeszédesebben, mennyire nem a koncepciózus gondolati versekben, hanem éppen az efféle koncentráltan lírai költeményekben kamatoztatja leginkább tehetségét. Letisztult költői megnyilatkozások ezek: hibátlanul kecsesek, könnyedek és elpusztíthatatlanul egészségesek.

A tömör hangulati verseken kívül pedig a vallomások erejű, felfokozottan lírai képekben jut a legmagasabb önkifejezési szintig Gulyás:

IRÁS ELŐTT

*istenem ki óv meg e verstől
védekezz soroknak szorított kéz*

(*Kilenc kétsoros*)

A *Vörös fagyöngy* gerincét képező apró lírai remekekben értékesíti Gulyás reflexét, amelynek segítségével az élet minden mozzanatában megérinti a verset. A valóság feltárására irányuló misztikus sejtése (impreszjonisztikus beleérzése) a lét lényegét fürkészi. Életélményét is ezek-

ben a költeményekben kell felfedeznünk: a tájban, a tárgyokban... A tájkép-metafórák és hangulat-impressziók minden ízükben a költő mellett tanúskodnak. (Többet, Idill, Meditáció, Versem, Mikor az ég, Falióra, Lehet stb.) Bennük nem szerkeszt, hanem egészében lát. A dialektika költőibb megfogalmazásával sem igen találkozhattunk még:

*mondj állandóbb lényeket
a szálló madárnál
többet a láthatónál
többet a láthatatlannál*

(Többet)

Az ember, a művész és a mű lényegi egységét, egymásba szövődését és a vers elpusztíthatatlanságának eszméjét így — ilyen szépen — nem fogalmazta még meg vajdasági költő:

*ha számot bezárom
kicsap szememből
ha szemem becsukom
ujjaim beszélnek*

(Versem)

Gulyás valódi költői szférájában minden átlátszó, áttetsző: az emberek, a tárgyak, a belső lelki folyamatok is. Nem érzékelhető a távolság és mélység: mindenhova be lehet látni, a pillantás mindenhova elér, de semmit sem foghatunk meg. A vers magja mozaikszerűen áll össze a definíció-kockákból, a gondolatok tulajdonképpen erős gondolati töltésű impressziók. És így születik meg Gulyás legnagyobb gondolati verse, a *Gondolatok a versről* című. Mint már korábban is jeleztem, nagyon is speciális, egyéni formájú és minőségű gondolati vers ez, a meglelt stílus és tartalom tökéletes harmóniáját sugározza. Impulzusokat kapunk a költői én legbenső régióiból, de annak igénye nélkül, hogy ezeket szintetizálja a költő az egységes megfogalmazás fokáig. A folyamat elmaradt része azonban nem kelt hiányérzetet, mert a vers nem is ígér mást, mint amit nyújt. És az összecsiszolt mozaikkockák valóban tökéletes szépségűek. Mint az már az eddigiekből is kiderült, Gulyás nem képes konstruálni, szerkeszteni, darabokból egészet alkotni: nála a részletek teljességére terelődik a hangsúly. Sorra élénk állítja a darabokat, és a legtöbb sejtjen engedi, hogy milyen lehetne az egész, ami esetleg belőlük összeállna.

A *Gondolatok a versről* apró töredékeiben a költő ars poeticája fogalmazódik meg. A metafórák az emberi lényeg abszurd oldalának a megragadásai, kontúrjaik lehetővékony szaggatott vonalak, néhol csak a további irányok jelzői. A tipikusan »gulyási« abszurditás tulajdonképpen mindig a végtelenbe való kilendülési kísérlettel párosul:

*a semmi ügyes rendezgetése
a drága fehér kártyákon,
a vers a hiány összege,
nulla fok alatti létezés*

A lehetetlennel kapcsolatos valóság ígérete még a szerelmes versek végső kicsengésében is ott kísért: az őszinte vallomást erősíti meg. Az *Egy égernek köszönlek* c. költeményben a szerelmi érzés fölemelő lelkesültsége nem más, mint az örömmre vágyó játék illuzorikus költői átélése: ez a játék csak a versben létezik, a valóságban sohasem érhető el.

A kötet lírai vallomás-verseinek kitárulkozó őszinteségében nyújtja felénk Gulyás emberi egyéniségének kulcsát. (*Szobám falára, Kilenc kétsoros.*) Bennük fogalmazódik meg az a meneküléssel párosuló szorongás érzet, aminek okait már körvonalaztam, kimerítőbben elemezve pedig a költő és társadalmi környezete viszonyában, az egyén és a társadalom bizonyult kölcsönhatásaiban kellene keresnünk. A világból való kimenekülés

vágya emberi kicsinységük tudatából táplálkozva sodorja Gulyást szinte az elbújni és összezsugorodni félelmetes érzületéig. Az elzárkózó, mindentől iszonyodó szorongásos félelem már-már bergmani méretű:

*Szobámban ma holnap
nem lehet állni,
ülni csak, üldögélni,
félve s ülve élni,
körbe-körbe járni ijéként.
Ebren, alva újra nézek
s alább-alább költözködöm.*

(Szobám falára)

Ez a talajtvesztett félelemérzet azonban nem mentes az önhibáztatás kétségbeesett fájdalmától sem. Tudatra ébredése szinte végzetesen tragikus alapszint ad pesszimizmusának:

*Kis támaszpontom
el fog merülni,
most látom, mire építettem.*

A keserűség és elégedetlenség Az öngyilkos c. versben csúcsosodik ki. A tehetetlen dühből táplálkozó lázadás itt már egyértelmű szemrehányássá, fanyar beismeréssé alakul át:

*most a függöny mögé lépek
szégyenemben
a kifakult vörösért
pirulok holtamban is
szarok a földetekre*

Küzdelme, harca a megfáradt ember örök csatája: már semmi sincs, ami reményét éltetné, csak a régi elképzelések. Ösztönzője folytonos nyugtalansága, ami olykor teleologikus értelemben is jelentkezik. Az eleve meghatározott lázadás, amit egy célszerűen táplált nyugtalanság fűt, nem mindig képes túlmutatni önmagán. Kapcsolata ezért erősebb az emberi, mint a költői énnel. Útkereséséből egy emberibb élet utáni sóvárgás olvasható ki:

*»kialszom lovak véres hurkát,
a gyümölcsök rosszát.«
»kipihenem az intézményeket,
a véres nyakú gitárt.«
»Másképp szerettem volna,
de ahogy a gyík satóbbi.«*

(O. R. helyett)

Életeszméje igazolásához az allegorikus sorsversekben találja meg a legszilárdabb alapot Gulyás. Kítűnő megfigyelője önmaga sorsa törvényszerűségeinek, de pesszimizmusát még az életét irányító indítók felismerésével sem képes elosztatni. A »semmit sem tehetsz« fájdó és bénító érzülete lerázhatatlan bilincsként tartja fogva:

*A láthatár s minden
az udvarok terébe sűrűsödik,
egy szeg, melyet
nem szabad a helyére tenni,
mint a zseblámpa,
élesen rávilágít,
rásüt a pusztulás titkaira.*

(Kis horizontok)

Az a szemléletes ellentét, ami a Mikor az ég c. totálisan hangulati költemény és a Vázlat Török Sándor rajzaihoz c. hangulat-megragadásra

törekvő vers között van, általános vonatkozásban is jellemző a kötet verseiben kifejeződő életfelfogásra. Míg az első vers az életnek az intenzív belső élését igenli, és a legmélyebb élettartalmakat közvetíti a rögzített mozdulatok »termékeny pillanatában«, egy-egy lelkiállapot megdöbbenő szépségű rajzában, addig a második már az élet kívülről való élésének az elvét hirdeti. Az élettelen élet, a nem átélt élet varázsa tartja itt hatalmában Gulyást. Az életet jelképezze valami — mondja —, még ha ez a jelkép sohasem is léphet túl a csak szemlélhetőség, de nem érzékelhetőség határain. Sokszor ezzel rokon a szerelmes versekben felcsillanó vágy is: inkább kívülesik a hús-vér életen, minthogy egy konkrét nő elérésére irányuló határozott vágyként foghatnánk fel. Néha azt az érzést keltik, hogy a vers tulajdonképpen önmagához a vershez irányul vissza: a benne földoppingolt érzések helyettesítik azt a szerelmezt, aki így teljesen a háttérben marad. Az ilyen fajta szerelmes verseknek megszámlálhatatlan nagy elődjük van a magyar irodalomban; gondoljunk csak *Vajda János Gíma verseire*.

*

A nem teljes funkcióval ellátott képi és verstechnikai ismétlődések természetesen a költemények esztétikai értékeinek a rovására mennek. Egy olyan általánosnak mondható tendenciára utalnak itt, ami elsősorban Gulyás szimbólumainak rendszerre való formálódásában nyilvánul meg, de motívumainak analogikus rokonságában is felfedezhető.

Ismétlődő szimbólumai, habár a versek többségében jelen vannak, tulajdonképpen csupán a szóhangulat nyelvtani értelmében adekvát értékek. Ahhoz, hogy egyetemes jelentőségű szimbólumrendszert alkothassanak, amely tulajdonképpen *kulcsszavakat* foglalna magába, sokkal szorosabb összhangban kellene lenniük Gulyás költészetének jellegével. De éppen ennek az összhangnak a hiányára hivatkozunk, amikor sokszor még külön-külön is túlfűszerezettnek találjuk egy-egy vers domináns képeit a komplett vers esztétikai miliójében.

A vérmotívum szinte állandónak mondható Gulyás költészetében. Ugyanígy a vele asszociatív viszonyban álló penge-, kard- és késmotívum is. Azért kifogásolhatjuk gyakoriságukat, mert nem keltik a művészi spontaneitás benyomását, és funkciójuk a versben sem kivétel nélkül mindig világos, nemhogy egy költészet vonatkozásában világos lenne. Ahhoz pedig, hogy Ady híres szimbólumrendszeréhez hasonlóan egy szervezett eszmekör és esztétikai szféra összetevő elemivé válhassanak a versek életerétől függetlenül is, valóban Gulyás költészetének lényegileg sűrített központi magjaiként kellene funkcionálniok. Kétkedésre és hitelenségre intenek, mert hangzásukban túlságosan harcosak és súlyosak ezekben a csak nyugtalanul, de nem támadóan lázadó magányversekben.

Epikai fogantatású versei tartalmának tálalásában Gulyás logikailag következetesen jár el, ám azok cselekmény-vonulata mégis sok esetben versszerűtlenül kerül közlésre: a mese rejtett szálai egy váratlan utalás által még a vers közepén elrendeződnek, a kép idő előtt kitisztul. Ezt a célratoró stílust csak az ilyen közbeékelődő, erős esztétikai hatású kép teszi némileg oldottabbá:

*Két pont közt kifeszülve
lebeg a lány,
ujján gyűrűző lassú fonál.*

(Sűrű június)

De az esztétikai szint megtartása már nem mindig sikerül. Újra a mese az, ami a költészetet helyettesíti. Vagy gyengébb minőségű képek következnek, amelyek azonban szintén nem óvnak meg a vers leesésétől.

A *Vörös fagyöngy* lírai versei formailag is törésektől mentes, kerek kis mesterművek, képeik egy harmonikus kompozíció összetevői. Bennük csak elvétve találkozunk banális sorokkal. A hangulatok és érzések megformálásában inkább egyszerűsége, mint túlírásra, túldíszítésre hajlamos

Gulyás. És habár ez a költői erénye az egyes versek esetében jelentős eredményhez vezet, negatív mozzanatát sem szabad figyelmen kívül hagynunk. A versek folyamatos olvasásakor ugyanis fokozatosan módosulnak azok a benyomásaink, amelyek egy-egy vers kapcsán támadtak bennünk. Az állandó formai színvonal, a »szerényen szép« képek egymásutánja egyformasághoz, ha úgy tetszik monotoníához vezet.

Meglepő formai bravúrokra az impresszionista táj- és tárgy-leíró versek nyújtanak alkalmat Gulyásnak. Egy kínálkozó példa:

*magára maradt gépezet
üres körökben lépeget*

— — — — —
*kering értelmetlenül
őszbe magába mélyed
kerekeiben nincs idő
s fordulataiban élet*

(Falióra)

*

Gulyás költészete nem ragad meg a »szűkebb világ« lokális problémáinál, »templomtorony-perspektívával« tehát nem vádolható. És habár a mikrovilág ábrázolója, törekvéseiből egy egyetemes világkultúrához való kötődésnek az igénye érezhető ki. Szellemi magatartását a közízléssel, a kor moderneskedő divatjával való szembefordulás jellemzi.

Mindezek a tények alapjaikban függenek össze a vajdasági magyar irodalom struktúrájának legproblematicusabb kérdéseivel. Az ilyen széles skálán mozgó orientáció lehet irodalmunk központi irányzatain való kívülmaradásnak a következménye is, de ami figyelemre méltóbb lehetőség: lehet minden kényszerítő körülménytől mentes kísérlet is, aminek tulajdonképpen a kívülmaradás a következménye.

Az azonban mindenképpen különös, hogy mindennek ellenére Gulyást az irodalmi köztudat »szabadkai költőként« tartja számon, túlhangsúlyozva a meghatározásban a »szabadkai«-t mint pejoratív értelmű minősítő jelzőt.

Vajon miért ápolgatunk gondosan még ma is hamis irodalmi köztudatot? És meddig lesznek még »újvidéki«, »szabadkai« és »vidéki« (sehova sem tartozó) íróink, költőink és tollforgatóink?

CSORDÁS MIHÁLY

Lapunk múlt évi első számában már foglalkoztunk Gulyás József *Vörös fagyöngy* c. kötetével. Ennek ellenére mégis helyet adunk Csordás Mihály írásának, mert elemzése több ponton eltér előbbi ismertetőnk szerzőjének megállapításaitól.